

Vincent B. Leitch: Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika – a harmincas évektől a nyolcvanas évekig

*Janus Pannonius Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 1992.
401 old., á.n.*

Vincent B. Leitch nem tartozik az amerikai irodalmárok élvonalába, ezért korántsem magától értetődő, mi is indokolta könyvének magyar nyelvű kiadását. A Purdue egyetem tanára azt ígéri az előszóban, hogy „megközelítőleg hetvenöt kritikus munkáját” fogja bemutatni s „tizenhárom amerikai kritikai iskoláról és mozgalomról nyújt áttekintést”. Az olvasó tankönyv jellegű tájékoztatást várhat e kissé nagyzólan kijelölt célkitűzés alapján, tehát a vállalkozás sikere azon múlik, sikerül-e elvégezni az ismertetőnek ezt a feladatot.

A tizenhárom irányzat megkülönböztetése azt a Széchenyi által emlegetett szerzőt juttatja eszembe, aki így osztályoz: „Egyenes fák, görbe fák, gyümölcsfák”. A könyv eleje időrendi előrehaladást sejtet, a továbbiak azonban nem évenyészítik az elrendezésnek ezt a változatát. Egyre kevésbé lesz eldönthető, mi határozza meg a különböző részek egymásutánját. Az egyes fejezetek anyaga olykor fedi egymást – a fenomenológiai s egzisztencialista kritika, illetve a hermeneutika címen tárgyalt munkák részben azonosak –, más alkalommal viszont sem alá-, sem fölérendelő viszony nem állapítható meg két egymást követő rész között – a „New York-i intellektüelek” méltatását például a mítoszkritikáé követi.

A vizsgált anyag rendezetlensége óhatatlanul is megfogalmaztatja az olvasóval a kérdést, van-e egyáltalán

értelme másodlagos irodalommal foglalkozó munkát lefordítanunk magyarrá, ha az olykor még az ismertetés feladatának sem képes eleget tenni. Vincent B. Leitch könyvében a kifejtést sokszor a pusztá felsorolás helyettesíti. Rengeteg szó esik posztstrukturalizmusról s dekonstrukcióról, de egyiknek mibenlétére sem derül fény. Az angol szakos vagy a kifejezetten amerikai irodalmat tanuló egyetemista inkább eredetiben olvas ilyesféle összefoglalást. Nem ezt a munkát, mert sok a Leitchnél eredetibb szakíró. A nem angol-amerikai tájékozottságúaknak viszont aligha mond sokat a számos ismeretlen név, inkább irányzatok, felfogások, nézetek, fogalmak érdemi vizsgálatát várná.

Nemcsak az csökkenti a magyar kiadás használhatóságát, hogy készítői elhagyták a névmutatót, hanem az is, hogy az észak-amerikai irodalmárok jelentős részben olyan európai irányzatok hatása alatt írták műveiket, melyekről e könyv szerzőjének igencsak hézagos ismeretei vannak. A hermeneutikával foglalkozó fejezet a vietnami háború történetének vázlatával kezdődik, majd Heidegger felfogásának meglehetősen elnagyolt méltatásával folytatódik, azt a látszatot keltve, mintha a kettő között szerves összefüggés léteznék. Egy másik alfejezet élén ez áll: *A strukturalizmustól az úrkorszakig*. Az olvasó aligha sejtheti, hogy e hangzatos alcím a fenomenológiáról szóló eszmefuttatást hivatott bevezetni. A fellengzős korszakmegjelölés a későbbiekben is sűrűn szerepel; előbb „az úrkorszak francia filozófiája” kerül szóba (206. old.), majd a szerző kijelenti, hogy „a szemiotika az úrkorszakban élte virágkorát” (259. old.), később pedig azt állítja, hogy Paul de Man egyik értekezésében „áttekintette az úrkorszakbeli kontinentális irodalomtudomány viharos helyzetét” (271. old.).

Vincent B. Leitch minősítéseivel nehéz volna vitatkozni, hiszen többségüknek eldönthetetlen az igazságértéke. „Tudatosan az ár ellen úszott” – olvassuk Susan Sontagról (168. old.), kinek munkásságára legalább ennyire lehetne vonatkoztatni ennek az állításnak az ellenkezőjét. A címkéknek általában nincs jelentősé-

gük. J. Hillis Miller, Paul Brodtkorb, Geoffrey Hartman, Susan Sontag, William Spanos és Ihab Hassan egyaránt „fenomenológiai és egzisztencialista kritikus”-ként szerepel (154. old.), pedig ha valaki csak futólag is belenézett e szerzők könyveibe, tudhatja, mennyire más nyelven írnak s eltérő felfogást hirdetnek. A különböző irányzatok képviselői gyakran indokolatlanul, már-már véletlenszerűen kerülnek egymás mellé. Már csak ezért sincs értelme firtatni, miért fordul elő valamely irodalmár neve ebben s nem abban a fejezetben, és mi indokolja a könyv egyes részeinek sorrendjét.

Alighanem a nemzetközi távlat elnagyoltsága okolható az anyag zűrzavaros elrendezéséért. A fenomenológia méltatásakor meg sincs említve Ingarden, mint ahogyan F. D. Hirsch munkásságának mérlegelésekor sincs utalás arra, hogy a „Bedeutung” megjelölést Frege közismert tanulmányából vette át az amerikai kutató. Az amerikai vidékiességet jól szemlélteti a következő idézet: „Paul de Man retoricitás-elméletét követve Miller egy 1972-es írásában kijelentette: »A szóképek nem a szabályszerű nyelvhasználatból származnak vagy 'lefordítottak', hanem minden nyelv kezdettől fogva figuratív. A nyelv szó szerinti vagy referenciális használatának képzete pusztán a nyelv metafizikai, gyökereinek' elfelejtéséből születő illúzió»” (268. old.). J. Hillis Miller kijelentéséből valóban hiányzik az eredetiség, de nem azért, mert sokat tanult de Mantól. A belga irodalmár pontosan tudta, hogy az idézett megállapítás régi hagyományra vezethető vissza, melyet olyan nagy hatású szerző elevenített föl, mint Herder.

Vincent B. Leitch könyvét egyetemi hallgatók fordították. Csakis üdvözölni tudom a pécsi egyetemnek ezt a kezdeményezését. Az első kísérlet mindig nehéz, de okulni lehet belőle. Legközelebb alaposabban kell ellenőrizni a pályakezdők munkáját. A tömérdek nyomdahibáért nehéz volna bárkit is okolni, hiszen ezek még a legtapasztaltabb munkatársakat foglalkoztató hazai kiadók termékeiből sem hiányoznak. Azt sem tudom, mi lehet a magyarázata annak,

hogy az idegen nevekhez illesztett magyar végződések gyakran nem alkalmazkodnak a kiejtéshez – a „Barthes-t” például könnyen lehet elírás. Kifogásolható viszont, hogy olykor a nyomdahiba okozta zavart magyartalan mondat szerkesztés fokozza – mint például ebben a szövegrészben: „A destruktív kutatás, mint-hogy megnyitja a szöveget és fejlődik az idővel, lebontja a térbeli nézőpontot, felszínre hozva a létbe való meghatározatlan és homályos bepillantásokat, amelyek a hagyományban rejtve vannak”(197. old.).

Kosztolányi meglehetősen sok kivételről találja a fordításban. Igaz, nála kevésbé igényes bíráló már elfogadná az „úgy tűnik” vagy a „dacára” szerepeltetését, az „úgy...”, mint” szerkezetnek használatát viszont talán még a türelmeesebbek is szóvá tennék, mint ahogyan az „uralta” szónak helytelen, „uralkodik” értelemben vett alkalmazása is kifogásolható az ehhez hasonló mondatokban: „A XIX. században a New England-i idealizmushoz kapcsolódó sápadarcú uralta az amerikai intellektuális életet” (107). Az idegenszerű vonzatok – olyasféle szerkezetekre gondolok, mint például „az olvasó elzárkózik az élmény ellen” (217. old.) – arra a régi igazságra emlékeztetnek, hogy a fordítónak elsősorban azon a nyelven kell jól tudnia, amelyre átülteti az idegen szöveget. Valahányszor előfordul az „artefaktum”, a „szexista”, a „self” vagy a „voyeurisztikus”, úgy érzem, mintha félig kész szöveget olvasnánk. Alighanem elmaradt a szöveg véglegesítése, vagy legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a szláv nevek – „Victor Shklovsky”, „Mikhail Bahtyin” - helyenként részben angol átírásban maradtak. Angol nyelvű szövegben talán még elnézhető, hogy egy francia címet egy oroszra angol változatra követ, magyar fordításban viszont indokolatlan az ilyen példálózás: „Az 1970-es években a szemiotika új tudományát néhányan hatékonyan alkalmazták a poétikai diskurzusban, például Paul Zumthor tanulmányában, Essai de poétique médiévaleben (1972, J. M. Lotman az Analysis of the Poetic Text-ben (1972), és Michael Riffaterre a Semiotics of Po-

etry (1978) című művében” (237. old.). Aligha helyénvaló lábjegyzetben „Leo Trotsky: Literature and Revolution” (58. old.) vagy magában a főszövegben Sartre „Existentialism” (168. old.) című munkáját említeni, ha pedig Derrida *Grammatológiája* az 1991-ben megjelent hazai kiadás alapján szerepel, akkor Jakobson, illetve Riffaterre Baudelaire-elemzésének sokkal régebben kiadott magyar fordítását is fel kell tüntetni.

Nemcsak a következetesség hiányzik Vincent B. Leitch könyvének magyar változatából, hanem a hazai irodalomkutatás nyelvének ismerete is. Az amerikai új kritikusok által emlegetett „inclusiveness” nem „bennefoglaltság” (37. old.), hanem „tartalmasság” és „összetettség”, amely az egység mellett a nagy költeményre jellemző másik tulajdonság, mint ahogyan a „narratee” sem „narratált” (248-249. old.), hanem „történetbefogadó”, arra pedig talán még sokan emlékszünk, hogy a „társadalmi-gazdasági bázis”-nak (88. old.), egyszerűen „alap” volt a neve a magyar marxista szakirodalomban.

Tagadhatatlanul nehéz megvonni a határt szabad és téves fordítás között. A *New Critical Formalism Defended in Latter Days* alcím magyar változatát – *Utóvédharcok az új kritika utolsó szakaszában* – túlzónak, pontatlannak vélem, de ezen lehet vitatkozni, máskor azonban a magyar szöveg egyértelműen félrevezet – a *The Verbal Icon* nem folyóirat (33. old.), hanem William K. Wimsatt és Monroe C. Beardsley könyve, az „S/Z” pedig nem „esszékötet” (237. old.), hanem Balzac egyik művének Barthes által készített, önálló kiadványként megjelent elemzése.

Ha egy könyvet többen fordítanak, különösen ügyelni kell arra, hogy ugyanannak az idegen szakszónak lehetőleg ugyanaz a magyar szó feleljen meg. Míg Vincent B. Leitch könyvének első fejezeteiben a „criticism” vagy a „literary studies” megjelölést használja, a magyar változatban mindkét esetben „irodalomtudomány” szerepel (31., 42. old.), a későbbiekben viszont a „criticism” megfelelője hol „kritika”, hol „kritizmus”. Semmiféle indokát nem látom a két szó váltogatásának, mely

olykor egyetlen alfejezeten belül is következetlenséget árul el: a XIX. századi hermeneutika „magasabb kritiká”-nak minősül, egy lappal később viszont Kenneth Burke „eklektikus kritizmus”-áról esik szó (131-132. old.). A Northrop Frye munkáiban szereplő „mode” szakkifejezést a magyar szöveg elkészítői előbb „kifejezésmód”-nak (138. old.), majd „modalitás”-nak (258. old.) fordítják. Talán figyelembe lehetett volna venni Frye leghíresebb munkájának Szili József által készített fordítását, s akkor kiderült volna, hogy műfajelméleti szakkifejezésről van szó, melyet más kutatók is használnak. Hasonlóan nem szerencsés Derrida egyik kulcsfogalmát „differencia” néven emlegetni (265. old.), mert így nem érzékelhető a „différence” szokatlansága a franciában gyakori „différence”-hoz képest, vagyis elsikkad a szójáték, amely egyáltalán nem lényegtelen szerepet játszik a dekonstrukció elméletében. Molnár Miklós „elkülönböződés”-nek, Angyalosi Gergely „differenciá”-nak fordította Derrida kifejezését. Egyiket sem kötelező elfogadni, de a „differencia” nem lehet megoldás, hiszen így éppen a lényeg, a „différence” és a „différence” közötti különbség tűnik el.

Az eszményi fordítónak nem szabad bizonytalanságban hagynia olvasóját. Vincent B. Leitch könyvének magyar fordítóit nem mindig vették figyelembe ezt az alapelvet, így megesisik, hogy az eredeti angol szöveghez kell fordulnia annak, aki pontosan érteni akarja a gondolatmenetet. A második fejezet például azzal a következtetéssel zárul, hogy „az új kritika az 1960-as évektől fogva elvesztette befolyását az irodalomteoretikusok haladó csoportjánál” (62. old.). Az eredeti megállapítás az elméletírók „élvonalára” („the advance guard of literary theorists”) vonatkozik. Lehet, a különbség ezúttal csupán árnyalatnyi, máskor viszont az is előfordul, hogy a magyar változat egyszerűen az eredeti szöveg félreértésére vezethető vissza. Murray Krieger-től származó idézetben szerepelnek a következő szavak: „érzékeny akarok maradni a betöltött és középponttal rendelkező világ ígéretere” (50. old.). Az angol szövegben

nem „világ”, hanem „szó” olvasható, ekképp: „I want to remain responsive to the promise of the filled and centered word”.

Megvallom, soha nem jutott volna eszembe ezt a könyvet végigolvasni, ha nem adják ki magyarul, s a BUKSZ nem kér meg, hogy írjak róla. Sajnálattal meg kell állapítanom, hogy semmi nem indokolta magyar nyelvű kiadását. Eredetiséget nem találok benne, legföljebb annyit jegyezhetek meg, hogy a szerző vonzódást érez a marxizmushoz. Marxisták méltatásával kezdődik s végződik a kötet, s a tizenhárom fejezetből legalább három jórészt velük foglalkozik. Tévedés ne essék, nem ezért az előítéletéért vélem jelentéktelennek Vincent B. Leitch munkáját, hanem azért, mert a marxizmusról ép-poly kevéssé alaposak ismeretei, mint más irányzatokról. Csakis ezzel magyarázható, hogy számára nemcsak Althusser s Fredric Jameson, de Barthes, Claude Lévi-Strauss s Hayden White is marxista kutató. A marxizmus helyeslése érzelmi eredetű, s nem párosul átgondolt kifejtéssel. Az irányzat amerikai helyzetéről is hiányos képet ad, amikor kiemeli, hogy Jameson az amerikai egyetemek szigorú bírálója, s elmulasztja megemlíteni, hogy e tagadhatatlanul éles eszű amerikai marxista az egyik leg-gazdagabb amerikai egyetem kiemelt fizetésű tanáráként fejt ki nézeteit a fogyasztói társadalom hátrányairól.

Az *Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika* című könyv magyar kiadása két tanulással szolgálhat: célszerű szigorúan megválogatni, mit is jelentetünk meg abból a tömördek munkából, amit nyugati országokban írnak a kultúráról, és rendszerezni kell a fordítások bírálatát. Bonyhai Gábor egykor lefordította Hartmann esztétikáját, Ingarden korai munkáját az irodalmi műalkotásról és Gadamer művét, az *Igazság és módszer*. Csakis ilyen jelentős köteteknek s szakavatott fordításoknak a megjelenítése lehet indokolt, mert a szellemtudományokban a meggondoltan kiválasztott, alaposan értelmezett kevés mindig sokkal több, mint a találmokra kiszemelt és hevenyészetten közreadott tucatáru.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

William Styron: Látható sötétség

Ford.: Kiss Zsuzsa. (Mérleg) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. 107 old., 160 Ft

A sötétség láthatatlan. Csak kívülről látható. Ha ismerjük a fényt, reménykedhetünk: megvirrad újra. Amikor Styron beszámol betegségéről, „örültsége emlékééről”, már csak visszatekint.

Lelki betegségről, szkizofréniáról, öngyilkosságról szóló irodalomban – mikor mi volt divat – nem szűkölködünk. Ezek a művek azonban, legalábbis szándékuk szerint, mindig a más betegségről szólnak. Autopográfák is születtek persze, kitűnők, előnyeiről a hasfelmetszésnek, agydaganatnak. Ismerünk ihletett műveket szerelmi tébolról, gyilkos indulatokról, incesztusról, emberi gyarlóságról, bűnről és bűnhődésről. Elgondolkodhatunk Thomas Mann lelkén *A kiválasztott* vagy a *Halál Vencéjében* olvastán, ezeket a gondolatokat akár fel is hangosíthatjuk, miként ezt a hivatásos elemzők rendre meg is teszik. Mégsem merült fel soha senkiben, hogy Thomas Mann műveit kórtani esetleírásként kezelje.

Költők, írók műveit olvasva, festők képeit nézve sokszor tudjuk (és nemcsak mi, vájtlelkű pszichiáterek), hogy az alkotó „örült” volt. Gulácsy megfestette vízióit, Dali konkretizáló (szó szerint értendő) gondolkodásavara megjelenik képein. Ismerünk pszichodelikus zenét. József Attila összes művei lassan eltörpülnek a róluk szóló patográfiai elemzések mellett.

Arról azonban, hogy nem más örült, hanem én... nem más alkoholis-ta, hanem én... hát nem sokan írtak. Styron kisregényéből nem derül ki, hogy szerzője súlyos lelki betegségen ment keresztül – a mű arról szól. De kár, hogy közben azért egy kicsit regényt is írt. Az időbeli kanyargások, az egyébként oly értékelendő stílusjegyek itt elvesznek a történet erejéből, elterelik a figyelmet arról, ami a lé-

nyeg, amiről a mű szól, amiért íródott – a lelki betegségek, nevezetesen a depresszió okozta kimondhatatlan szenvedésről.

Figyelemre méltó, ahogy a pokol bugyrait végigjárt Styron, az író, a szó mestere amellett érvel, hogy a család, a barátok, a társadalom, a „világ” azért olyan elutasító vagy közömbös a depressziós emberekkel, az öngyilkosokkal szemben, mert a depresszióval járó szenvedések szavakkal nem leírhatók, nem kifejezhetők, emiatt nem közvetíthetők a külvilág, a környezet számára. Lehet. Sőt ha a megbetegedés pszichoanalitikus értelmezését fogadom el, nagyon is igaz. Melanie Klein felismerései óta úgy gondoljuk, hogy a depresszív megbetegedések gyökere, az úgynevezett depresszív pozíció valamikor a féltés és egyéves kor körül található. Vagyis valóban a szó előtti, preverbális tartomány az, amit a pszichoanalitikusoknak meg kell érteniük, és mindazt, amit megértettek, meg kell próbálniuk közvetíteni, megmondani a betegnek. Nem könnyű lecke. Így aztán tanúsíthatom: a tudattalan szempontjából, lehet, hogy tudattalanul, de Styronnak igaza van. A továbbiakban (bár előre megfontolt szándékkal nem töreksem teljes sikerre) igyekszem ellenállni a kísértésnek, hogy könyvbírálat helyett Styront, a beteget analizáljam. Aki, oly sokat tudva testi és lelki dolgokról, a betegség pusztító természetéről, a vezető tünetekről, az önértékelés teljes csődjéről és a bűntudatról, amellyel tör lándzsát, hogy a világ közönyét, elutasítását maguk a betegek okozzák, hiszen néma gyereknek anyja sem érti szavát. Zseniális pillanat, a tudattalan fantasztikus játéka: egyszerre érzi a szóelőttiségben rejlő közvetíthetlenséget, egyszersmind azonban működik még a tudattalan bűntudat – vagyis hogy magam vagyok oka a saját balsorsomnak.

S a tudatos szint? Ha nem hangoz-na túl cinikusan, azt írnám, az öngyilkosság apológiája. Drámai és fontos érvek, az öngyilkosság vad védelme, a világ ítélkezésének elutasítása. Híres halottak nyomasztó seregét idézi fel Camus-tól Jean Sebergig: nem, az önkezdő halál nem árulás,